

Знищивши штукатурку в Успенському та Архангельському соборах Кремля, московіти знищили ханську тамгу, приховавши Чингісове походження Петра Ординського. Бо в імперії Чингісидів уся власність ханів позначалась тамгою – особистим знаком ханського роду. Тамгою позначались: палаци, будинки, мечеті, церкви, худоба. Та не все було зрубане і замазане. Залишилась тамга на тонких колонах Успенського та в галереї Благовіщенського соборів. Її Романови знищити не могли – тоді б обрушились самі храми. Вона і стала свідком великої істини. Стара штукатурка обох храмів несе на собі тамгу родів нащадків Чингізхана.

Література

1. Березин И.Н. Очерк внутреннего устройства Улуса Джучнева. – СПб, 1863.
2. Білінський В.Б. Країна Моксель, або Московія. Роман – дослідження у трьох книгах. – К., 2009.
3. Його ж. Москва Ординська (XIII – XVI століття). Іст. дослідження. – К., 2011.
4. Вильгельм де Рубрук. Путешествия в Восточные страны. – СПб, 1911.
5. Данидров К. История Чингисхана. – Алмата, 2001.
6. Иоанн де Плано Карпини. История Монголов.
7. Карамзин Н. история государств Российского: В 12 т. – М., 1993-1994.
8. Ключевський В. О русской истории. – М., 1993.
9. Ратишин А. Полное собрание о всех бывших в древности и ныне существующих монастырях и примечательных церквах в России. Составлено из достоверных источников. – М., 1852.
10. Рашид-ад-дин. Сборник летописей/АН СССР. – М. – Л., 1946-1960. – Т. 1-3.
11. Сафаргалиев М. Распад Золотой Орды. – Саранск, 1960.

Алла Железко

Вплив ВУАН на розвиток етнографічної науки в 20-х рр. ХХ ст.

Стаття висвітлює діяльність наукових етнографічних комісій, секцій, музеїв при Всеукраїнській академії наук та їх вплив на розвиток етнографічної науки в 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: *етнографія, етнологія, фольклор, фольклористика, антропологія, метод, методологія.*

Статья освещает деятельность научных этнографических комиссий, секций, музеев в структуре Всеукраинской академии наук и их влияние на развитие этнографической науки в 20-х гг. ХХ в.

Ключевые слова: *етнографія, етнологія, фольклор, фольклористика, антропология, метод, методология.*

The article describes the activities of scientific ethnographic committees, sections, museums in the Ukrainian Academy of Sciences and their influence on the development of ethnographic science in the 20th of XX century.

Key words: *ethnography, etnology, folklore, folkloristic, anthropology, method, methodology.*

Проблема становлення вітчизняної етнографічної науки була актуальною протягом попередніх століть і залишається такою й сьогодні. Історія розвитку етнології свідчить, що на попередніх її етапах проходив процес накопичення фактичних знань про культуру, побут, архітектуру, народну пісенність, усну народну творчість, святково-обрядові традиції тощо. Лише наприкінці XVIII ст. почали фіксувати етнографічні матеріали науковою методикою і цим було закладено початок становлення в Україні етнографічної науки [1, с. 75].

Особливо значущим періодом в становленні етнології як науки були 20-ті роки ХХ ст. Провідну роль у розвитку етнології відіграла Всеукраїнська академія наук (ВУАН), в структурі якої плідно працювала низка наукових етнографічних осередків: Фольклорно-етнографічна комісія, Музей-Кабінет антропології та етнології імені Ф. Вовка, Київська комісія краєзнавства, Кабінет примітивної культури кафедри історії України, Кабінет музичної етнографії, Культурно-історична комісія, Комісія історичної пісенності.

У 1921 р. була утворена Фольклорно-етнографічна комісія під головуванням академіка А. Лободи. На першому етапі свого існування вона складалася з трьох постійних членів та 10 позаштатних співробітників, пізніше штат розширили до 28 дійсних членів. Науковці займалися пошуково-дослідницькою та організаційною роботою.

Для встановлення зв'язків між різними регіонами України працівниками було розроблено план фольклорно-етнографічної роботи та здійснено низку відряджень до Київщини, Полтавщини, Житомира та Вінниці. Паралельно з науковою роботою вони багато уваги приділяли просвітництву, організації

етнографічних гуртків, виставок народного мистецтва, створенню етнографічних музеїв на місцях.

Комісія запланувала та розробила проект скликання першого Всеукраїнського етнографічного з'їзду у Києві. В процесі підготовки дослідниками було зібрано безліч нового матеріалу: цінні збірки колядок і щедрівок з Полтавщини; оповідання, легенди та пісні з Поділля та Волині, запис весільного обряду з Чернігівщини, кілька сотень пісень з Катеринославщини тощо. Члени комісії, готуючись до з'їзду, встановили зв'язки з місцевими етнографічними гуртками, залучили до співпраці багато нових дослідників, розробили цілу серію програм щодо збирання етнографічних матеріалів. Було проведено величезну роботу, ретельно продумана кожна деталь, ґрунтовно розроблена програма. На жаль, державна влада не підтримала ентузіазму науковців [11, арк. 11–12].

Зібрані, систематизовані та узагальнені матеріали Фольклорно-етнографічна комісія друкувала в «Етнографічному віснику» [8]. У ньому друкувалися не лише результати досліджень, але й інформаційно-інструктивний матеріал, в якому містилися рекомендації для пересічного громадянина щодо пошуку етнографічного та фольклорного матеріалу. Також Комісія випускала «Бюлетень» [2], який координував дослідження кореспондентів на місцях. Члени комісії працювали над упорядкуванням бібліографічного покажчика та словника українського фольклору, занотувавши для нього понад 6000 видань [7, с. 16].

Клементій Квітка, який очолив Музично-етнографічний кабінет при Фольклорно-етнографічній комісії, проводив музично-етнографічні дослідження у різних регіонах України. Він записував старовинні історичні пісні, думи, музичний фольклор. Результати його досліджень друкувалися в «Етнографічному віснику» та інших виданнях історико-філологічного відділу, а також виходили окремим друком [6, 9].

Музей антропології та етнології імені Ф. Вовка був заснований навесні 1921 р. Його основа – це музей із бібліотекою, який Академія отримала у спадщину за заповітом вченого. Керівником музею став учень покійного професора О. Алешо.

Він очолив і відділ етнології. Відділом антропології завідував теж учень професора А. Носів. Музей передбачав вивчення традиційної культури не лише українців, а й інших народів світу. У 1922 р. Музей перейменували на Кабінет антропології та етнології. Саме тут були започатковані стаціонарні дослідження, монографічні описи старовинних сіл та етнографічні виставки [12, арк. 3].

Кабінет антропології та етнології підготував три книги «Матеріалів до етнології». Першу – «Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля» – написала талановита дослідниця Ніна Заглада. Друга книга містила статті про еволюцію волової упряжі «ярмо» в Україні і різних народів світу. До третьої книги ввійшли дослідження Н. Заглади та Л. Шульгіної про харчування і бджільництво на Чернігівщині [1, с. 84 – 85].

У листопаді 1922 р. при ВУАН у Києві було створено Комісію краєзнавства, яку очолив А. Лобода. До її складу ввійшли академіки М. Птуха, М. Василенко, П. Тутковський, А. Фомін, М. Шарлеман та інші [13, арк.630].

В складі Комісії було засновано спеціальні секції з представників місцевих наукових інституцій і товариств. Працювали секції з фольклору, матеріальної етнографії, історії, пластичного народного мистецтва та народної музики. Протягом першого року існування зазначені секції залучили дослідників до планомірної об'єднаної роботи в межах всієї України. Зокрема, встановлено зв'язок із Житомирським окружним пролетарським музеєм та містом Черніговом [14, арк. 26 – 27]. Етнографічна секція організувала філії у Полтаві (Пролетарський музей), Лубнах тощо [15, арк. 3].

Характерною особливістю діяльності Комісії було вдале поєднання теорії й практики, тобто науковці не тільки займалися збиральницько-дослідницькою діяльністю, а й розробляли нові методи та напрямки у регіональних дослідженнях з врахуванням місцевих особливостей.

Під керівництвом Історичної секції працювала Науково-дослідна кафедра історії України, при якій розгорнув свою роботу Кабінет примітивної культури та її пережитків у побуті та фольклорі.

Влітку 1924 р. за пропозицією М. Грушевського були створені Культурно-історична комісія та Комісія історичної пісенності, завданнями яких було дослідження та порівняння примітивної культури Київської Русі з сучасним українським фольклором. Завдання доручили К. Грушевській та Ф. Савченку.

У своїх дослідженнях К. Грушевська застосувала порівняльний метод. Результатом її роботи була книга «З примітивної культури» з передмовою академіка М. Грушевського [3]. Своєю роботою Катерина Михайлівна показала глибину знань з етнології, історії, фольклористики та культурології. Вона проводила заняття з групою фольклористів на задані їм теми з кола похоронної обрядовості і поглядів на смерть, підготувала для видання тексти українських дум для Комісії історичної пісенності, перший том був надрукований восени 1927 р., другий – у 1931 р. Це було перше академічне видання українських дум. Вступна стаття про збирання і видання думової поезії з початку ХІХ ст. зацікавила багатьох вітчизняних і закордонних фахівців з методологічної точки зору. За дорученням Лондонського антропологічного інституту вона розробила анкету про «снотолкування» в Україні, вела кореспонденцію з закордонними історичними установами [10, с. 223].

Ф. Савченко публікував свої розвідки в західно-європейській літературі та в часописі «Україна». Зокрема, у першій книзі за 1925 р. вийшла його стаття «Бальзак на Україні» та студія у науковому збірнику історико-філологічного відділу «Обрядовість найнижше культурних (Пігмеї і Бушмени)» [10, с. 224].

Постійними позаштатними співробітниками Комісії історичної пісенності були Б. Луговський з Чернігова та В. Кравченко з Житомира. Свою студію про «Десятуху» Б. Луговський надрукував в четвертій книзі часопису «Україна» та статтю про українські паралелі до повісті „Про Горе-Злощастє». Також він займався дослідженням „старечого репертуару» на Чернігівщині. В. Кравченко організовував етнографічні екскурсії по Волині, занотував вертепну драму з Холмщини [10, с. 224].

На жаль, Комісія історичної пісенності через відсутність фінансування та фонографів не змогла розгорнути згідно планам свою діяльність. Подальша

дослідницька робота проводилась лише на ентузіазмі К. Грушевської, К. Квітки, Б. Луговського та інших.

Культурно-історична комісія проводила збиральницьку й дослідницьку роботу, висвітлюючи передісторичні форми соціальних відносин на території України на підставі історичного, історико-літературного й фольклорного матеріалів.

К. Грушевська на основі анкетних досліджень підготувала студію про первісний поділ господарства між чоловіком і жінкою. В. Денисенко дослідив роль колектива у випадку смерті його члена, Л. Шевченко – хліборобську магію і культ хліба. Дослідники застосовували комплексний підхід щодо вивчення й осмислення буття українського народу як єдиного цілого.

Значним внеском у розробку досліджуваної проблеми стала робота М. Грушевського «Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання» [4], в якій всебічно висвітлено схему українського історичного процесу. Видатний вчений розробив оригінальну систему щодо збереження історичних пам'яток. На прикладі італійської історичної панорами, яка доповнила пам'ятки мистецтва Риму моделями всього найбільш характерного і цікавого, що знаходиться в Італії поза Римом, автор наголошує, що подібна панорама, тільки взята в ширшій історичній перспективі, повинна бути і в Україні. Місто Київ багате на монументальні пам'ятки, які мають велику культурно-історичну та мистецьку цінність, але «ці пам'ятки нагромаджені в різних музеях, вирвані з суцільного зв'язку і відокремлені з реального історичного процесу. Коли поруч з Софією Київською, Михайлівським і Кирилівським монастирями, Лаврою стануть моделі Чернігівського Спаса, П'ятницької, Іллінської, Канівського святого Юрія, Овруцького святого Василя церкви, а поруч реставрованої моделі Київських Золотих воріт – вежі Холма і Камінця на Лосні, Луцькі і Кам'янецькі фортифікації та все інше монументальне багатство України, – тільки тоді воно знайде своє історичне освітлення і освідчить культурно-історичну єдність української землі та її народу» [4, с. 8].

Михайло Грушевський намагався відтворити і показати через призму культурно-історичної спадщини єдність та велич українського народу.

У 1927 р. К. Грушевська побувала за кордоном. Працюючи у Відні, Берліні, Парижі – в новому Французькому етнологічному інституті, прослухала курси, вивчила нові методи етнологічного і фольклорного обстеження та методіку організації навчання й дослідження. Вона не лише ознайомила з останніми досягненнями європейської науки, але й зацікавила західно-європейських вчених науковими планами і здобутками Академії. І таким чином залучила закордонних фахівців до участі у роботі Науково-дослідної кафедри. Після повернення в Україну Катерина Михайлівна, використовуючи новітні методи, відновила свою роботу над «Первісним громадянством...», у 1928 р. було випущено річник за 1927 р., далі перший випуск 1928 р., а в 1929 р. видано другий і третій випуски за 1928 рік.

Протягом 1928 – 1929 рр. головним здобутком Науково-дослідної кафедри історії України було розширення повноважень кафедри та напрямів досліджень. В 1928 р. кафедру було поділено на два відділи: історичний і етнологічний (відділ Примітивної культури і народної творчості), а при ньому Кабінет примітивної культури. Відкрито аспірантуру. Вчені удосконалювали свою науково-педагогічну майстерність, готуючи аспірантів до наукової роботи.

Основні принципові питання, з приводу яких були постійні дискусії серед науковців – питання стосовно змісту і завдань етнології і етнографії та методіки їх дослідження [5, с. 12].

Правомірним буде стверджувати, що етнологічні дослідження в Академії проводилися на рівні тогочасної європейської науки, напрями і тематика етнографічних досліджень не мали цензурних обмежень, але не було і підтримки з боку держави. Тому більшість планів науковців залишались нереалізованими.

Отже, етнографічні наукові осередки в системі Академії наук в 20-х роках ХХ ст. не лише продовжили розвиток етнології, а й розширили та збагатили європейським досвідом науково-теоретичні і методологічні основи, застосували комплексний підхід щодо вивчення української етнокультури.

З кінця 20-х років ХХ ст. статус Академії і її творців починає змінюватися, що було зумовлено рішучою «реформаторською» політикою партії. Було проведено перебудову у ВУАН, згодом почалася так звана чистка в установах Академії, розпочалися арешти й заслання науковців. Усі етнологічні й культурологічні осередки, наукові установи, музеї були ліквідовані радянською владою на початку 30-х р. ХХ ст.

Література та джерела

1. Борисенко В. З історії української етнології // Українська етнологія: Навч. посібник / За ред. В. Борисенко. – К., 2007. – С. 75.
2. Бюлетень Етнографічної комісії ВУАН. – Ч. 1; Ч. 2. – К.: УАН, 1926. – 8 с.; Ч. 3. – К.: УАН, 1927. – 8 с.
3. Грушевська К. З примітивної культури / К. Грушевська. – К.: ДВУ, 1924. – 224 с.
4. Грушевський М. Береження і дослідження побутового фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання / М. Грушевський // Україна. – Кн. 5. – К., 1925. – С. 3 – 13.
5. Діяльність історичної секції Всеукраїнської академії наук та зв'язаних з нею історичних установ Академії в 1928 р. – К.: УАН, 1930. – 27 с..
6. Записки історично-філологічного відділу УАН. – Кн. X. – К.: УАН, 1927. – 382 с.
7. Звідомлення УАН у Києві за 1926 рік. – К.:УАН, 1927. – 25 с.
8. Етнографічний вісник. – Кн. 1. – К.: УАН, 1925. – 94 с.; Кн. 2. – К.: УАН, 1926. – 173 с.; Кн. 3. – К.: УАН, 1927. – 184 с.
9. Квітка К. Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем / К. Квітка // Окрема відбитка з «Етнографічного вісника». – Кн. 2. – К.:УАН, 1926. – С. 39.
10. Хроніка Всеукраїнської академії наук (ВУАН) // Україна. – Кн. 1 – 2. – К.: УАН, 1925. – С. 211 – 226.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). - Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 452. – 37 арк.
12. ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 6094. – 15 арк.
13. ЦДАВОВ України. – Ф.166. – Оп.2. – Спр. 451. – 634 арк.
14. ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп.6/V. – Спр. 8594. – 61 арк.
15. ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 452. – 37 арк.

Валентина Сушко

Південна Слобожанщина як об'єкт етнографічного дослідження наприкінці XIX – на початку ХХІ ст.

Здійснено діахронний аналіз стану вивченості етнографічних особливостей